

KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK
A történelemtudomány, a regionális tudomány,
a földrajztudomány, és a gazdálkodás-
és szervezéstudományok művelőinek referált folyóirata

XVII. évfolyam 1. szám, 2024/1. szám

№ 58.

KÜLÖNLENYOMAT

TARTALOMJEGYZÉK

GAZDASÁGTÖRTÉNET ROVAT

- Kaposi Zoltán:** Gróf Zichy Béla hitbizományi uradalmának fejlődése (1887–1914).. 9
- Domonkos Endre:** Gazdasági átalakulás tapasztalatai Csehországban, Szlovákiában, Lengyelországban és az egykori Német Demokratikus Köztársaságban (1990–2000) 29
- Wilhelm Réka:** A balatoni turizmus változásai az elmúlt három évtizedben.. . . . 45

REGIONÁLIS TUDOMÁNY ROVAT

- Horváth Anna:** A magyar-román-szlovák-ukrán határmenti kapcsolatok az Európai Unió határtérségeinek fényében. 67
- Feketéné Benkó Kata:** Értéktéremtés a közlekedésben a határmenti közlekedési közszolgáltatások fejlesztésével 85
- Bali Lóránt:** Changes in the self-determination and cultural and social life of the Croatian, Slovenian and Serbian nationalities in Hungary until 2019 in the light of the legislative changes. 105

OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA ROVAT

- Pelles Márton:** A Bartha József vezette üzleti körök szerepe a magyar kereskedelmi tengerészet történetében (1929–1949).. 117
- Leba József:** Budapesti zsidó lakosság gazdasági szerepe 1873–1918 között. 137

A HORTHY-KORSZAK ROVAT

- Orosz László:** Jól jártak-e a magyarországi svábok 1944 tavaszán a német megszállással? 155
- Olasz Lajos:** Politikai viták a Muraköz és a Muravidék visszacsatolásáról. 169

A „RÖVID MAGYAR 20. SZÁZAD” TÖRTÉNETE ROVAT

- Gulyás László:** Vezérfonal a szintézisíráshoz 4. A Rákosi-diktatúra kora, 1948–1956. Első rész: A két munkáspárt egyesülésétől a desztalinizáció kezdetéig, 1948. június 12.–1953. július 18. 191
- Gulyás László:** Historiográfia a szintézisíráshoz 4. Rákosi Mátyás 1945 utáni politikai pályafutásával kapcsolatos könyvek.. . . . 215

RECENZIO

- Deák-Sárosi László (2022):** A jel újbóli helyreállítása. Film, hagyomány és innováció. Magyar Napló Kiadó – Írott Szó Alapítvány. Budapest. Ismerteti: Kása Csaba 227

DEÁK-SÁROSI LÁSZLÓ:

A JEL ÚJBOLI HELYREÁLLÍTÁSA. FILM, HAGYOMÁNY ÉS INNOVÁCIÓ.

Magyar Napló Kiadó – Írott Szó Alapítvány, Budapest. 2020.

Az erdélyi származású, székelyudvarhelyi születésű Deák-Sárosi László költő, filmesztéta jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár alkalmazottja. Előtte hét évig a Magyar Nemzeti Filmarchívum, négy évig a Magyarorsággkutató Intézet tudományos munkatársa volt. *A jel újbóli helyreállítása* című könyvébe a korábban – 2016-ban *A szimbolikus-retorikus film* címmel – kiadott kötete óta folyóiratokban, kis példányszámú kiadványokban, konferenciakötetekben megjelent tanulmányait gyűjtötte össze. Az írásokat öt nagyobb egységre osztotta: Az elsőbe az inkább tudományos jellegű, eredetileg konferenciákon elhangzott előadások szerkesztett változatai, a másodikba a nemzetközi, a harmadikba a hazai gyártású filmek elemzése kerültek. A negyedik részben néhány külföldi, de többségében magyarországi filmes alkotó portréja olvasható. Az ötödik fejezet pedig hét hosszabb, átfo-góbb tanulmányt tartalmaz a magyar filmtörténetből. Így az első világháborús, az 1956-os, a történelmi jellegű és az ügynökfilmekről. A recenzort, mint történészt, ez a rész érdekli legjobban, így főként innen emelünk ki a továbbiakban néhány részletet.

De előbb egy pár gondolat a *Tenkes kapitányáról*. Az ifjúsági kalandfilmsorozat 1963-ban készült, a tizenhárom részt a következő évben mutatta be a televízió. Az elemzés apropója 2006-os DVD kiadása volt. Deák-Sárosi László írásában többek közt arra a kérdésre is kereste a választ, hogy miért őrzi máig is népszerűségét a sorozat? Feltételezése szerint azért, „mert szerencsés módon találkozott benne a nemzeti hagyomány (emlékezet), a műfajosság, a médium és az aktuális (politikai) szándék. Ritka »alkalmas« pillanatban készült tehát az első magyar televíziós filmsorozat, és átmentett pozitív elemeket abból a korból is, amelyik létrehozta és először »fogyasztotta«. Szerencsés már a kiindulópont, hiszen sikerült találni a történehez olyan fejezetet a magyar történelemből, amelyik nem túl régi, nem túl közeli időben, és amelyik ezzel együtt vagy mellett teljes körű társadalmi egyetér-tés fényében él a szóbeli és az írott kulturális hagyományban egyaránt.”⁷¹

Véleményünk szerint az aktuális politikai szándék a rákosiék által kidolgozott – és ebben az időszakban is tovább élő – vulgármarxista történelemszemlélet népszerűsítése volt a fiatalok körében, felhasználva az új kommunikációs eszköz, a televízió teremtette lehetőségeket.

„A magyar nép története: szabadságharcok története. Az elmúlt fél ezredév alatt szakadatlanul harcolnia kellett létéért: a török hódítás, a német elnyomás ellen. Bocskai, Bethlen, Rákóczi, Kossuth harcai, az 1919-es proletárforradalom a

magyar nép minden hősiessége dacára, nem tudták tartósan kivívni a szabadságot. [...] A szabadságot a Szovjetunió hozta, melynek dicsőséges hadserege a német fasiszták és magyar zsoldosaik szétverésével nemcsak hazánkat szabadította fel a német imperialista elnyomás alól, de halálos csapást mért a magyar kizsákmányoló osztályokra is.”² Vagyis az egyes szabadságharcok egyben társadalmi forradalmak is voltak. Így a filmsorozat célja: egy korai szakaszát az ifjúság számára élvezhető formában illusztrálni, azaz az ideológiát kalandfilmbe csomagolni. Ez nyílt titok volt akkor, a Néphadsereg című lap is leírta: „Az alkotók megfeszített munkájának igazi eredménye az adáskor lesz igazán lemérhető, most még csak a szándékot írhatjuk meg: színvonalasan, szórakoztató formában is hozzájárulni a fiatalok hazafias neveléséhez, történelmi hagyományaink ápolásához.”³ Azaz magyarra lefordítva: a szocialista hazafiságra való neveléshez és az ideologikus történet-szemlélet kialakításához járult hozzá a sorozat. Népszerűségét felhasználandó, több részes diafilm is készült belőle 1974-ben. (És tegyük hozzá, a mai napig történő ismétléseivel ezt a szemléletet konzerválja a jelenkor nézőiben.)

Jancsó Miklós egyik propagandafilmjével kapcsolatban érdekes leleplezést tár az olvasó elé Deák-Sárosi László, a Csillagosok, katonák című, 1967-ben készült film 2011-es DVD kiadása kapcsán. A film az 1917-es bolsevik forradalomról, abban is elsősorban a fehérek kegyetlenkedéseiről szól. A Magyarországon bemutatott változatban egy kisebb kommunista csapat szembeszállt egy aránytalanul erősebb fehér hadtesttel, fizikailag vereséget szenvedtek, de erkölcsileg győztek. A Szovjetunióban bemutatás előtt átszerkesztették a filmet. A kommunista, később liberális rendező a rendszerváltás után ezt azzal magyarázta, hogy a szovjet változatban a vörösök győztek. De a DVD kiadás tartalmazza a film egyik szovjet változatát is. Húsz percet vágtak ki belőle, két hosszabb jelenetet. Az egyikben a fehérek egy hadifoglyot megénekeltek, majd megölnék. A másikban nőket, köztük apácákat kivisznek az erdőbe, s zenekar hangjaira mulatozásra kényszerítik őket. Deák-Sárosi László következtetése: „a szovjetek azt a cinikus kegyetlenséget utasították el, ami Jancsónál egyszerre tartalmi és stilisztikai elem, és egyik fő alkotói védjegye. A kommunisták a filmben a realista vonalat meghagyták.”⁴ Vagyis Jancsó a pártállami megrendelésre készített filmjében olyan szinten *túlteljesítette a tervet*, hogy az már a szovjeteknek – akikről a film szólt – is sok volt. (Csak egy szerény kérdés: mi a helyzet ebben a tekintetben Jancsó magyar témájú filmjeivel?)

Érdekes Szabó István *Redl ezredes* című alkotásának elemzése. A film: egy galíciai rutén (bár származásával kapcsolatban a korabeli sajtóban más vélemények is megjelentek) vasutas fia az Osztrák–Magyar Monarchia ezredesévé, kémfőnökévé emelkedik szorgalma és az uralkodó iránt érzett hűsége révén. Azonban homoszexuális, viszonya lesz egy olasz fiatalemberrel, akinek katonai titkokat árul el. Lelepleződik, s felettesei parancsára öngyilkos lesz.⁵ A valósághoz ennek annyi köze van, hogy az igazi Redl a Monarchia titkosszolgálatának második embere volt, és ő is öngyilkos lett, amikor rájöttek üzelveire. Csakhogy az igazi Redl

az orosz cári kémiszolgálat gazdagon jutalmazott, fizetett ügynöke volt, és olyan katonai titkokat adott el – kizárólag pénzért –, mint a Monarchia felvonulási terve egy Szerbia elleni háború esetén. Árulásával hozzájárult sok tízezer katonánk halálához és világháborús vereségünkhöz.

Deák-Sárosi László bemutatja, hogy a film hamisításon alapul, holott Szabó István ragaszkodott ahhoz, hogy története hiteles és a főhőse áldozat, már-már hős. Ennek oka Deák-Sárosi szerint: „Ha a valóságostól eltérő történelemértelmezést látunk, érdemes megvizsgálnunk az alkotók motivációját. Ez alapvetően az 1945–1989 közötti ideológiához, hatalomhoz való kötődésükből fakad. Érdeklükben állt lejártni a Monarchiát, hadseregének vezérkarát, és felmenteni az áruló Redl-t.”⁶ Majd hozzátett egy, a film készítésekor még nem tudott, de ma már közismert tény, amely egy másik, személyesebb, a rendezőhöz és a film alkotóihoz kapcsolódó ok: „Közvetlen elődeik voltak részben az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának előidézői is, lásd az 1918-as őszirózsás forradalom és 1919-es proletárdiktatúra hatásának tényeit.”⁷ Szabó István pedig személyében a kommunista társadalom építésének olyan elkötelezettje volt, hogy 1956 után meggyőződésből aktívan jelentett művésztársairól az állambiztonsági szerveknek. (Lehet, hogy önmagáról mintázta a fiktív Redl ezredet, és ezért ábrázolta áldozatnak, sőt hősnak?)

Egy recenzió keretében lehetetlen ismertetni a kötet összes tanulmányát, sőt még csak szemelgetni is az érdekesebb megállapításokból. Így végül csak néhány olyan témát említünk meg, amelyekhez kapcsolódó elemzést mindenképpen érdemes elolvasni: az első világháborús, az 1956-os, az ügynöki tevékenységet relativizáló filmek.

A könyvet Deák-Sárosi László korábban megjelent műveinek huszonhatoldalas bibliográfiája zárja.

ismerteti:
Kása Csaba

JEGYZETEK / NOTES

- 1 242. old.
- 2 Rákosi Mátyás: Erőnk – a párt és a nép összeforrottsága. Társadalmi Szemle, 10. (1955) 4. sz. 1–2. old.
- 3 A Tenkes kapitánya. Néphadsereg, 1963. szeptember 7. 16. old.
- 4 260. old.
- 5 450–451. old.
- 6 452. old.
- 7 453. old.